

Projekt: Cykl wspomnień. Prześladowanie Polaków w Związku Sowieckim

Nr wywiadu: Wywiad nr 30. Opowiada Franciszka Bortalik

Sygnatura nagrania nowa: 701-152-002-030-001.mp4

Sygnatura nagrania stara: IJP-701-152-031-002, IJP-701-152-032-003

Miejsce nagrania: USA

Data nagrania: 1989

Czas nagrania: 65 minut

Język nagrania: angielski/polski

Opis nagrania:

Deportacja na Syberię - warunki transportu i żywieniowe - praca w obozach w Kazachstanie - ogłoszenie amnestii - choroba dzieci - próba kontaktu z rodziną w Rosji - zostawienie dzieci armejskiej kobiecie pod opiekę - odnalezienie matki i powrót do dzieci - dotarcie do Pahlevi - przejście przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż - podróż statkami do Afryki - pobyt w Afryce - opis warunków pracy, obozu, fauny i flory - opis działalności polskich szkół i kościoła oraz sierocińców - opis chorób i niebezpieczeństw - historia z nastolatkami wysłanymi na front

Transkrypcja nagrania:

Could tell us how the Russian soldier take you from your house in Poland?

From my house in Poland, was 2 o'clock after midnight, they broke the door, they came with the rifles and shotguns, and they put us everyone separate in different corner like i was in the bedroom, with my two small children. My mother was in the kitchen with my father. We were aloud to get in touch with nobody. My sister was with me. And the gave us, they search us for everything which could get, and then they gave us 20 minutes to get ready. So i took to my bedroom sleepers and my night wear, and my two children, I. My sister had night pajamas, and say go dress up of the children. So I ever i could I dressed with coats, what he have are there, and they pick to slaves, it was very cold, it was in Europe 39 below zero. 39 below zero. And they took us not to first railway station, but they took us to farther railway station. And our animals like dogs, cats, you know they follow us. After they pick us to this cargo, animal cargo anyway, they pick up to wagons, and they shouted the door, so our dogs and cats were crying to have in. So they had to kill them, they shooed the dogs, killings the dogs, because they couldn't take by self. After that we travels to polish Russian border, they transfer us to Russian cargo wagons, like the transfer as there, ooh my God. They must had people before us, because we have got flees, all kind bags of us. And gave us one bucket of water for 24 hours. It was 71 people in one wagon - children, women, and mans. And they was, they transfer us in Sarna. it was on polish Russian border, in Russian wagons. And the NKWD watching of us, with rifles, we couldn't get nowhere. We just had to be there. We had to have toilet, under cover and everything. In 48 hours they gave us a another bock of water, and this way my passed a Moscow, not in the Moscow. Moscow was a side, to Volga River, to Ural Mountains to thus station Bredot, to northern Kazakhstan. And this station, they had trocks, these cargo trocks you know, they pick up call whatever ever, the put us on the top of others. It was very cold, storm and it was strong wind, so they cover us with it was hard me to tell, something like plastic you know, it wasn't plastic, it was like made pants. Materials they makes pants. They covered us, it was

there nothing. Even you know, one child was suffocate after on my shoulder, I was carrying my two small children and praying to good, don't loosing my couches. And somebody have on my arms somebody was sitting on my arms, we couldn't see, because was cover there, and we travel 8 Europeans miles like that. In this condition to this gold mine town, small town - Żytogara. They put us in the big whole, barrack, you know, big there, i don't know how to tell, big barrack, was no floor, nothing. People was lying on there at there. expect was the roof, and they had a wall up there.

They put us, and for first time we got I don't know how to explain, if you answer about bread, for the first time we got hot soup, just ones/ An our children gets milk, so we slept of there. Next day, they came wit rifles again and put us to they took us to gold mine, they pick up on this lift, underground and we had to work underground you know,. There was water, no safety, you had to be in water, and they did put the dynamite, we made this drilling machine, int this position like this, we had to drill this hole up there, and this way you know the put dynamite, and when it blasted, this gold stones rocks. Because this was gold rocks, there they had a horses up there, and lower wagons, and some of us was loading this rocks on this wagons and bring to to lift, and taking outside, and taking to the mill, gold mill, they made ponder like flower for that, and then the used chemicals some kind to solution you know, like liquid. And they sidesaddle this ponder, and they separated gold from the plating, an silver, whatever, they separate the gold. Then, when this liquid, the had small meal time to dishes like this it was ceramic dishes, made from ceramic. I even have something. And they put this liquid and it was special electric events up there, and they, boiled up there, in this electric arrests, baked. And after that they was makes gold bars, gold bars, they waited, people who working there, they looks under on the tank in the ears, in the hair, so nobody took this gold, nobody steal nothing up there. And they did war this time, we did Estonia, yhm, tata z kim oni walczyli?

Finland

Finland. You are right, they had a war with the Finland and they need to gold for the propaganda, all over the war, so the gold was going over the seas, they were paying in their gold, in Finland war, at propaganda for all over, what they doing that. That, this way we was working, they brought up, it was 10 of February, we traveled 22 days. So it was, they brought us in march, we was working like there. We have to buy food, that good my mother have enough old, so she didn't go to gold mine, so she was waiting in the line, for 200 grams of bread. For one person, they gave us only 200 grams of bread. You had to pay for it. You didn't get free. You had to pay 200 grams of bread, and hot water you get. That all what you get there with these bread. So, since march in September we got amnesty, it was in May. And somehow, they found us, I was sinister, and the governors wife invited me first of May. She mention, she was living, it was beautiful, very. They had parkiet floors and beautiful furniture and everything. And this governor, they got to like me. And he said to me I will show something, but you must swore, you don't tell your people. My people was dying, dirty, if they come out of the mines, after long ours works, they where full with mat, wit dirty, wet, and it was cold up there. So he said I tell you something, i show you something. He showed me radio, so he could get program over seas, from the other countries and televisions these time, even the governor he had radio, so she could over seas program. Here in the England, 1st of May, this is Russian holiday, communist holiday first of may. General Sikorski was talking to to people. Because people was hopeless. He said, my dear brothers and sisters, I thank you, I will take you from furthers parts of world. As long as i live, I've take you from everywhere. They suffered no more, no bit more, and I will take you from there. I say, but I unable to say, from underground, it means from the graves. Then I started to cry, and he shoot of. How I could tell my people? I did, I tell my

people, because people were hopeless, down, sick, hungry. So I told my people and it was really true because in September, we got amnesty. On the day of amnesty, they got me I was making for the hobbies, you like doctors way, were uniform. So, they was, I was among for them, they asking me for any private. I was allowed to do it, and I was doing that, or my day off, and you know, of my day off. Extra work, not in the working hours, so they put me they put, and they sent the you know police, and the take me to jail, but they put in quarter, I have a traio. on this amnesty., But usually, at night, they check on us, if somebody died, or because you know to get low more bread, so sometimes they say, they kept the dead body longer, so they could get more bread, so because this body was accounting to still alive. So this time, like I told, we got amnesty, i got trail, I have been in the court. I remember like this, give my five high, and everything, and there was a Korean lady, she was creeped low bit, she was, she came, she heard, that I am going to have trail, for one polish women, so she was curios she came to the corner. And she sat to me, like me husband now, and she sat like that - please don't be worry, you will left through. I've left trough. I left trough, too. And you will. And you know it was during, the day, and later afternoon, the Checkman, Checkman, where still there, if somebody want to escape or die. And he usually ask Russian language, how are you. I say not good. Why? I say, I was in court, they punishment me, for my extra work. So I wanna to give my children myself. He said to me, who could punish you stupid? I said yes, they punishment me for that, I was supposed go to jail, and he said, that the government, Russian government gave amnesty, even for the people who was in the jail, you are not in the jail, you live like free women of Russian soil. You are not in the jail. Who stupid, did that to You? And you know, he show me Russian newspaper, because they put in newspaper, there was amnesty for you know all polish people, which they took form Poland. And so got amnesty, there were under the police not more, they were free to walk, and free to go, whatever to want, and free to town. So after that, like we heard run away, when we sold our lost belonging, and like I said, then I was designing the clothes for the president of transportation. Two days, and two nights for her. So this way I got trocks, regular trocks for, like the kind of cola or grabber. And we were back to the same station, 80 European miles to the same station, railway station. And for our last belongings what we sold, we rent the wagon, caro wagon, animal wagon, anyhow. And this way we go, we travel to it was everything is Mongolia, it was belonged to China a long ago. And we traveled to the Farab. On Amudaria river bank. And there were no railway, no more. Police came and they chase out of the wagons. They chase of the dessert. No rooms to sleeps, nothing. Who ever have low belonging, you know, you all bunch of us together, we just sleep on the bank, on this Amudaria river. Then after that, the police came and my children got so sick, so I was, my children was taken 2 o'clock after midnight to the hospital, I was waiting to 3 o'clock after midnight. But some of Russian were good. So the nurse came to me, and he said to me mother, please don't go away. They had to take your children to the hospital, even you had to wait another day at night, like she told to me. By this time my mother and my sister, and whatever I posses a little a bit, was taken to this farm, they have this government in the farms up there. Far away, by train. By caro train was taken, that way, I was taken, I was left alone, with my children up there. It was both my children was very sick, it was coming Christmas and they start to organize you know. The start the priest, our priest start to have mass, somewhere, under the trees, any places, then could get you know. And my children was so sick, and the doctor came to me and he said - mother not to tomorrow, your children will die. And I said to him, no! My children want dire, no my doctor, my children won't die. He looked me, and he told I lost my mind, but they said, we are going to midnight Mass, so I left my children in this hospital, oh, was windows broken, and everything, there were man and children, and everybody together, like i have me children, like this, one this way, one this way, small, some kind bed. It was bed, but wasn't comfortable bed. So i left my children again to this midnight mass, but I still posses my husband police form, he was using his police form, and his boots. I had that, and I coming

so hopeless, back to hospital, and didn't get no room, I stick my feet to warm a little bit, under my children body, and this way I was sitting, I was lucky, that they let me be with my children, I couldn't ask for anything else. And there were a lonely man. On dessert, when i came back to hospital. Something talk in my mind, ask him for dog. So he could bring to dog. because mother you had to feed you children, w don't have food for them. You know soup, I start to ask, then I talked with this man. Could you bring me a dog? Could you bring me a clean dog, like that. he said, if you give me so much money, then I will bring you the dog. He was a polish man, but he wanted the money. So i take him a blast, for coat and his boots, for this dogs, and he brought me this dog. I hide this dog somewhere under the flour outside because was cold you know, and I let me go to hospital kitchen, litter bit a this, I cooked this dog like a soup for my children, so I gave they, a gave the meat for other children, who were in better condition that mine, and this way I safe my children life, because the doctor said, the dogs fat helps the lungs, because the had both sides of pneumonia and it was a and, swollen, feat stomach, like in Cambodia children we can see. And this way, thanks this dog, I save my children life. But not only one dog, than i try to hunted by myself, whatever I could get, dogs, or cat, or what was on the dessert, some places was were a little bit cower, the grass you know I cooked, anything something to eat. Anything to eat because people were dying of hungry, every day. They didn't have any foods, there were somehow, like general Sikorsky said, they send Red Cross of there.

Ja skończyłam na tym, że doktor powiedział, nie dzisiaj, to jutro twoje dzieci umrą.

And I told to doctor, my children never die, the wont day, and then after the catch a dog, first dog of these man, and I gave my husband lost boots and for these dog, I tried to feed them a little a more, a bit more, and when they getting very bad fewer, then secretly, i go and I buy this you know youth, from horse female, yogurt. Because they had it there, and I buy and I went to town in this Yogurt, and rape them, this yogurt, and the fewer was lower for them. It was in the night. So, it was coming, New Years Eve and the doctor came to me and he catch me like this, he said mother what did you? Your children feeling better, he took you know, this, he try to listen their chest, what did you? You children feel much better. I said, thank you doctor, that yours doing, because if i tell the truth what I was doing, they would me chase me out form the hospital, and separate from my children. So, I just pray for that, what he is doing for me children. Then I make to get a friends, with Armenian Lady. She was a doctor in this hospital, and she took me to her, low home, she gave me a small kitchen, and there were a little bed, and i put there my children up there, and I was staying with them. She has one bedroom, and this room was a living room, dining room and anything for this doctor. But she was so good for me, Armenian lady. I never forget her, she said to me, listen. Go and look for your sewing machine, the you earn money, any make living for your children. Go and look from your family, if they have your soiling machine with them. Like that, and she gave me somethings, her shoes, they feet on my feet, because was hard to walk. And she said, I will carry of your children, she was one she gave me this a few grams of bread. 200 gram, so i left somethings for my children, she said, I will care of your children, you will bring your sail machine, find your family. So you know j went, i have those slice of bread, and I catch the train, and could purchase the ticket, because I wouldn't sell it to my ticket. So I catch the train, and I went in the train, and this you know, inspection in train, conductor came he notes that i didn't have a tickets, he kick me out from the train. Like kick me off from the train. Train started, and I catch train again. And you notice, i tried to fight to get to place, the city name of these Karakul. It was in Uzbekistan. Karakul. This station, he said to me like this - listen woman, I hate to see you like that. Go to the toilet in bathroom, and lock is some of there, and go this way. If somebody find you there, don't tell that I did. I ask to you. I just do, what you did that. He wanted to tell to truth. He want to tell me a truth, because he was afraid to lose his job. Because he was try to help. This way i

go to Karakul. Up there, I was on the market, searching for mother, my sister, no, polish people, people, was selling the lost belonging, what they posses. For peace of bread, or peace of dry lower, any way, I went do NKWD to office and I ask them, about my family, because NKWD was watching upon us, and he said, your family is dead long ago. So somebody coming down, and there were chines wolfs up there. And I couldn't walk no more, so I just settle like this. And in my head was thing, oh my god, what I am going to do now? Where I will g to sleep, nothing to eat, no money. And hear, I stayed one while this, and start to get hopelessly, you know like you get hopelessly. Just like this, and I heard a voice of mother. She calling me name, Francis, Francis, she said. What are doing baby hear. And I said, mother I was looking for you, and for my sister. And she said to me like that - she ask, do you have peace of bread, because I dint eat bread for a long, long, time, and I am hungry. But something was in my mind, don't eat this bread. Save this bread, so I gave this bread to my mother. We were walking, my mother know, that I was walking, she sold my brother lost belongings, because he was taken to the Army. A maybe he was already in Iraq, this time he was taken to Army. She selling his shirt, whatever, his belongings. And we walking, like this in the desert up there. Was Uzbekistan, Tashkent desert, and she said, we must to walk far away, and we were walking like that, and the dog is following us. Again, dog. And the Asian people try to call this dog, no, this dog is following us, just like a miracle. And I said, mother do you have a rope? And my motet ask me, for what? I said, don't question, just give me. So she lemon sheet, and I took this dog, and we kitchen when we were live, my sister was dying of hungry, she couldn't walk, and what we are doing with this dog? Before I loved animals, I want do for them 1 millions, to somebody ask me, but I had to compare, what was to close to heart, my family, my children or the dog. Dog was eating there dog, because dog was hungry too. So my mother hold this close the door, what kind of door, there was. I don't know how to name the door. Even the door. There was taken, so nobody came in this chicken coup, when we was siting. And I hang this dog on roof inside, you know, to by force like we said, up there. And i hang this dog, I killed this dog, and this way, I save me mother and sister live and my. And we pack this last things, and try to take me mother to join to my children. because this doctor, Armenian Lady, so she take care of them, it was far, there was desert, nothing there, so I took my mother, and I went to this kolektyw government, brigadier, he was some kind boss, you know, to watch the polish people, who working on this kolektyw, you know, they didn't get now money up there. They give you a little bit flowers, that all Just flowers. And I went to him, and I said, that I bring my mother and sister with me. And I asked to him, you give me one wheels and one horse, about he gave me this horse. But this horse was so hungry and couldn't go. And this Asian man, robber us for our last belongs to us, we were going back to Karakul railway station, because I wanted to get back to farm, to my children, and ma sister can have a walk, an mother, we were sitting go horse buggy. And we was hold do it, so strong, so she left behind on the dessert. And he, and he covers that, was it was righting with the horse. Dress up, with medals up here, you now, and he was looked on us, and he ask us in Russian. What a meter you woman, holding and runnel like that to this, and I told the truth, this man is, and he was hitting this horse, couldn't to walk, walk because was hungry, so he has some kind both, and he heat this horse, and that horse could run faster and faster. And this NKWD, what's the matter you do runner? I said, he is going to leave us on the dessert, and robbers us for last of belonging, Aneteha us to Karakul station. Then he took the gun, and he said to this Assassin men, you better get back this woman to their destination. If not, you never come back from jail. And he got scared, and this way w got back to this station. On the station we just sitting under the wall, on the station, we could get no, train, nothing, and the officer, Russian workers, on this railly road, a station, he said, he ask us, go and ask in caro train, engirening. If they give you leave, you leave back to Karkul. But if he don't leave you, just ask him, back him to give this leaf. So he did, and I did, I back him to give leaf. he was Ukrainian fellow, form Kijów, somewhere from Ukraine. And he looked us like this, and he

said, i don't know what I will do it, but maybe my family back. So he was, he give us. He pick up to this cargo, train, and this way we bought, back to, but this time this Armenian doctor was taken to the army, and my children was chase out form this place, this small kitchen room. And there were sitting very hungry, and they have no feeder what I have. It was the las one to cover them. It was in Asia sometimes in December, in January it was cold. They had a little bit snow, but sunny burn, that sunny strong, and windy strong is there. So my children was crying, sitting under this comfort, and crying, my you left us, and we are so hungry. And my daughter she could be hungry no more and she ask my in the America in the Army, I saw the picture in the album, she ask him to back to people. He said, Livia, I would came back I would back. So I take to water from the river, so they drinking this water. Like I came to my children, I have some left of dog, which I killed up there in this collective farm. And I feed them, and that was a way that I lived. then I take my sawing machine with me to, I get my sawing machine. And I start to work in Russian sawing room, to earn money. And we were working, but this was not enough I earn. We couldn't get nothing. But they started organized the Polish army, under British command, International Red Cross, find us, and mostly from America USA, they tried to sent us a food, like to know flowers, rubber sugar, something like that, you know. And the first time, we got come clothes up there. And we were waiting, and they up there, and the Army Man came, you know, the our government, our army, officer, they sent him to look for the civilian people far away. And he came and he, we was so hopeless, sitting outside, there were no rooms for us. We don't have apartment, we don't have nothings, sitting outside, under the Asian tree. And he was in the army uniform, and he said to me - listen I go something else, to get more people like you, and you be ready to been charge you for railway station. And I've been there but you have to have some money for me to pay the ticktocks for me. He makes us as army family, he was in three days like he was, I goatherd old people, not myself. There were of us something 25 of us up there., My two children and me, and took, they other people start fight with me, you know on this charge station, maybe he is a there, maybe he never come back. But he did come back. And he gave us, he picked up in the Russian army wagons. You know, it was army. Army, and Army family. Army man, women and children. You know, almost was taken form jail form there. We came to Kiptiak Station, where we were waiting for transport go over the seas. Because there was a army base. Polish Army under British Command, he take us there, and then took him to NKWD, but he was a Army man, he was very smart man. His name was Grajewski. Grajewski his name, I've never forget his name. I have his picture in photo album, with his wife. He married Italian lady in Italy. And there we was waiting, there Red Cross was carry of us, and in Army was getting foods for the Army, Polish Army, under British, it was no British Command, but it was just in British Army Uniforms. They didn't have polish uniform, they had a British Army Uniforms, and we was getting army kitchen, I was getting one soup for my family, and this way it took us, about two mouths, and there was registration for the civilian, family, because the transports with Army, everybody was going to Caspian See, to Port Krasnovodzk, and it was a half of civilian, and half of the army. And this way we was register to army family and we got to Krasnovodzk, then in Kransowodzk, Russian government, was checking of our papers, what ever we had. We ar not allowed to bring money, nothing, no knife, no nothing. We must leave everything on the dessert, up there. Caspian Sea is short, short, then they picked us in the cargo ships, like we have here, but it was bigger, because was sea. Caspian Sea, and we sailed to Pahlevi. And in Pahlevi International Red Cross to carry us. Here there was, America were giving food, and clothes, they was collecting, like even to know,

Miejscowość nazywała się Fredy, ta stacja kolejowa taka malutka. Tam siedzieliśmy i czekaliśmy trzy dni i trzy noce na dworze, spaliśmy, na polu. I później nadjechał pociąg ciężarowy i porozmawialiśmy z tym dyżurnym ruchu, na stacji na tej kolejowej i wynajęliśmy sobie jeden wagon. Wszyscy tak jak nas wyjechało około 50 osób, wynajęliśmy ten wagon i

dojechaliśmy do Krasnowodzka, najpierw dojechaliśmy tutaj na południu Mongolii, czekaliśmy aż amerykańscy ... polskie wojska zaczęły wyjeżdżać za granicę. To były czasy generała Sikorskiego. I później jako rodziny wojskowe, dołączali cywilów do transportów wojskowych, tam było w Szacherdzab, stacja mała, kolejowa, mała nazywała się Kita. I tam w Kitawie, znowu dali i załadowali nas do wagonów ciężarowych i wagonami dojechaliśmy do Krasnowodzka. I w Krasnowodzkach spaliliśmy pod takim mostem, chyba 24 godzin, dzień i noc. Bez wody, ja ostatnią poduszkę oddałam za szklankę słodkiej wody. Strasznie było gorąco. Ale później nadjechał ten okręt, był rosyjski okręt, zdaje się rosyjski okręt, no i przyjęli nas, załadowali nas na pół wojska, pół cywili, na ten okręt i tak 24 godzin przejechaliśmy, jechaliśmy przez Morze Kaspijskie, do Iranu do Pahlevi. W Pahlevi pobiliśmy tam tydzień czasu, załadowali nas na wozy ciężarowe, wojskowe wozy ciężarowe i stamtąd przejechaliśmy do Teheranu. Po górach, po zakrętach nawet, nie wiem jakie tam góry mogły być. Może jakieś góry tak jak w Afganistanie, coś takiego. Ja myślę, że to te same góry. Przyjechaliśmy do Teheranu. W Teheranie wyładowali nas do takiej sortowni, nazywała się sortowani, i dali nam po jeden koc pod spód, położyć na te kamienie, a drugie na wierzch i ja wiem? Tam poduszek nie było, kuło pod głowę i tak siedzieliśmy chyba z dwa tygodnie w Teheranie. Tam dzieci zachorowały, poszły do szpitala tam w Teheranie, no i tam trochę nas odżywili i dwa tygodnie tam byliśmy i ja nie chciałam być dłużej, bo to mi zbrzydło, to spanie w tej sortowni, razem, bo jakieś ja wiem 70 osób i natychmiast załadowali nas pociąg osobowy pociąg, w Teheranie i tak pociągiem, tylko ja się zapisałam, tam jeszcze może ze dwie osoby. Ja z dziećmi, tam nas załadowali na ten pociąg i dojechaliśmy do Zatoki Perskiej. Tam w Zatoce Perskiej, natychmiast załadowali nas na okręt wojskowy angielski. W tym czasie było bardzo niebezpiecznie tam jeździć. To okręt ten był pół cywili, a pół wojska angielskiego. Zdaje się, że nawet Polacy nawet tam byli też. No i na ten okręt jak nas załadowali, ja nie wiem dlaczego ja tak kaszle, tak tym okrętem płynęliśmy do Bombaju najpierw, bo było bardzo niebezpiecznie, w tym czasie japońskie i niemieckie łodzie podwodne, podwodne łodzie. Jeden towarowy, osobowy okręt prowadziło 9 okrętów, konwój taki, okrętów towarowych i samoloty, kontrolowały z powietrza i trzy łodzie podwodne krążyły koło naszego okrętu żeby dojechać do Bombaju. W taki sposób dojechaliśmy do Indii, do Bombaju, tam okręt naładował wody słodkiej, na podróż do Wschodniej Afryki. Przyszedł telegram, że nie wolno jechać bo jest bardzo niebezpiecznie w tym czasie wojna był, japońskie i niemieckie łodzie. Więc z największym pośpiechem cofnęli nas do Pakistanu do Karaczi. W Pakistanie, w Karaczi byliśmy trzy miesiące tam. Siedzieliśmy w namiotach na pustyni, tam była baza, amerykańskie wojsko i oni nas karmili, byliśmy zaprowiantowani w kuchni wojskowej, w bazie amerykańskiej i spaliliśmy w namiotach, takich wojskowych namiotach, składane łóżka, to tam siedzieliśmy trzy miesiące, na pustyni. Nareszcie przyszedł rozkaz i okręt, aby załadować nas na okręt. I znowu załadowali nas na okręt angielski i nazywał się "Dilvara" ten okręt. Pół wojska, pół cywili znowu. I z Karaczi płynęliśmy chyba 22 dni okrętem do Wschodniej Afryki, Mombasy. Do Mombasy, ocean indyjski. Przyjechaliśmy do Mombasy, natychmiast nas wyładowali na brzeg, załadowali nas na towarowe wagony, dali nam takie hełmy tropikalne, bo tam straszne słońce jest, no i tak jechaliśmy do Nairobi. Dojechaliśmy do Nairobi, to też jest wschodnia Afryka, ja nie wiem jak oni to nazywają, Tanzania, czy coś takiego. W Nairobi mieliśmy lunch i potem pojechaliśmy dalej, aż nad rzekę Nil. Biały Nil, tam już nie było torów wcale. Tam nas załadowali na tratwy, wyładowują na brzeg. Tam był taki dach zrobiony z celki, ja nie wiem jak to nazywają, sterty. Komary gryzły jak lichy, bo ta rzeka Nil, to wszędzie bagna są. Trawa taka wysoka, słoniowa ogromna jest. No i na tych tratwach załadowali nas, dali trochę jedzenia, dali nam trochę jedzenia.

Kto to był?

To byli Amerykanie, Amerykanie się zajmowali tym wszystkim, to jakaś organizacja, bo dla nas było niebezpiecznie siedzieć, ani w Karaczi

Byli tam żołnierze polscy?

No, tam nie było polskich żołnierzy, nie.

Amerykanie to wszystko robili?

Amerykanie i Anglicy też robili. Amerykanie i Anglicy. Załadowali nas na te tratwy, tam komary gryzły. Jeden policjant angielski czarny, z karabinem na jednym końcu tej tratwy, a drugi na drugim końcu, bo strasznie krokodyli tam było dużo. I one potrafiły nawet skakać na te tratwy. Co my jechaliśmy, to oni z karabinów strzelali do nich, do tych krokodyli w taki sposób, ich odstraszały od nas. Strasznie dużo krokodyli tam było. I jechaliśmy chyba dzień i noc, dojechaliśmy do takiego małego, to nie był port, jaki tam port to był? Dżungla afrykańska, dojechaliśmy tam i wylądowali nas na brzeg i tam już wozy ciężarowe czekały na nas. Naładowali nas na te wozy, ciężarowe i tak jechaliśmy cały dzień, przystanęli, zatrzymali nas w dżungli tak, nad jakąś rzeką, tam nas zatrzymali i tam na takim, tam nam dawali trochę jedzenia, tam oni jakąś herbatę gotowali, bo wody tam nie wolno było pić. Bo woda była niezdrowa do picia, robaki takie były w tej wodzie, które przechodziły do krwi. A z krwi do wątroby i niszczyły wątrobę.

Może aneba to było?

Nie wiem, takie małe, cienkie białe robaczki, cienkie. I to tak potrafiło zniszczyć wątrobę, że ludzie umierali od tego. Nie było rady na to no i potem pokarmili nas, przenocowaliśmy w namiotach takich, nad rzeką, rzeką Zambizi. Wyjechaliśmy do Zambizi rzeki, ale tam nie wolno było zbliżyć się na brzeg, bo tam krokodyli była cała kupa. Później wzięli nas, zawieźli nas, ta miejscowość nazywa się Bujonoli Uganda. To wszystko Wschodnia Afryka, Boujnoli Uganda. I tam w Ugandzie przywieźli sierociniec, mieszkaliśmy w takich barakach, po 50 osób. Po jednej stronie 25 osób, po drugiej stronie 25. Trzeba było pójść sobie do dżungli, nazbierać drzewa, aby sobie coś ugotować. Położyło się takie dwa kamienie tak się gotowało tam, ten kociołek z wodą i kto co mógł.

Tam nie było żadnej organizacji?

Dawali nam suchy prowiant.

Były jakieś domy, baraki?

Baraki były tylko, tylko takie baraki ze słoniowej słomy, były baraki. I tam były łóżka zrobione, siatka, ze zwierzęcej, ze słoniowej skóry też. Ze zwierzęcej i mieliśmy takie materace wypchane, jak wie pan w Polsce to jak to ludzie na wsi wypychali słomą i tam był taki seasol, z tego seasolu robili sznury.

Łóżka były podwójne?

Pojedyncze, łóżka były pojedyncze, po dwa koce mieliśmy po dwa koce. Jeden na spód, nie było prześcieradeł, jeden na wierzch i poduszka wypchana właśnie z tego seasolu, twarda, ale poduszka.

Ile ludzi mieszkało w takim baraku?

W takim baraku mieszkało 50 ludzi. Po jednej stronie 25 i po drugiej stronie 25. I dostawaliśmy suchy prowiant i trzeba było sobie zrobić taki ten, z kamieni, zapalić ogień, pójść do dżungli i nazbierać tych patyków. Suchych i ten trawy słoniowej.

Jedzenia wystarczało?

Jedzenia było dosyć, wystarczało i gotowało się, sami sobie gotowaliśmy tam w Ugandzie, w Masindi. To się nazywało Masindi Uganda.

To były jakieś konserwy z?

Były konserwy też

Co było do tego jedzenia?

Chleb. Chleb dostawało się, fasowało się dziennie chleba. Ja nie wiem ile na osobę, dobry był chleb. Chleb i słodkie kartofle, te ziemniaki słodkie. Nie było białych kartofli tam. Tylko słodkie kartofle i były te, egg planes, jak oni nazywają w Ameryce, bo tutaj w Ameryce tu jest. Owoce były przeważnie Monga, były banany, można było dużo bananów mieć, bo można było sobie kupić i dawali nam banany i pomarańcze pamiętam.

Było ogrodzone?

Ten obóz nie był ogrodzony. Gdzie tam uciekniesz. Jak tam dżungla, dżungla, nie przebyta dżungla i tam nie można było wyjść, bo dzikie zwierzęta rozszarpia. Tam bawoły były, cała kupa tych bawołów.

Kto tam przeważnie był w obozie?

Tam przeważnie byli tubylcy, Murzyni.

A z Polaków?

Z Polaków to tylko my. I ta obsługa, kobiety i dzieci i ta obsługa, organizacja, co się nami opiekowała. Jeden mężczyzna miał pod sobą 20 osób. Pod swoją opieką, to znaczy zaprowiantować ich, ubrać ich no i do szpitala jak trzeba było, a tam tak było, To była dżungla, tam nikt nie był, tylko czarni, to czarni choć ich bolało, to i taki chodzili. A białych to się czepiały takie pchełki były. Te pchły załaziły pod paznokcie u nóg. On wszędzie jak się dało. Nie można było położyć bielizny, wysuszyć na trawie lub na krzaku. A jak już suszyło się bieliznę na krzaku, to trzeba było dobrze, dobrze uprasować dobrze. żeby zabić te robaki. Bo tam pchały się te robaki do bielizny i później wchodziły pod skórę. I zniosło jajko i to nie jedno jajko, ale dużo jajek. No wie pan, jak pchły czy wszy, znoszą te gnidy, te jajka. No i tego było moc i my chodziliśmy najpierw dopóki nam nie znalazło pod paznokcie, to chodziliśmy całą stopą. A jak tak, to później na piętach. A jak już znalazło na pięty i wyżej. Wyżej robiły się rany, takie rany się robiły, takie wrzody takie. Bo to robaki rozrastały się i rozwijały i już wtedy brali do szpitala. Taki obozowy szpital był też, taka była, no takie baraki były, dach tylko pokryty słomą, słoniową, okien nie było, tylko worki zawieszane takie na noc, aby komary nie gryzły,

ale komary tak szły, bo drzwi nie było, Spaliśmy pod moskitierami, pan wie co to moskitiery, siatki takie te. To każde łóżko miało moskitiery i trzeba było dobrze podepchnąć pod ten siennik. Siennik, nie materac, żeby tam moskity tak mocno nie gryzły. No i węże. Węże potrafiły przez tą ścianę, przez tą trawę, przejść i na łóżko się pchać. Trzeba było bardzo uważać. A węże były jadowite. Były i te pytony, te boa też i później były takie czarne węże.

One siedziały na drzewach i z drzew rzucały się na ludzi i tak skakały na trawę po prostu. To było bardzo niebezpieczne, czarne węże, a później były Kobry. Kobra zielona, to była bardzo trująca. jak ugryzła, to bardzo bolało, trzeba było się spieszyć zaraz do szpitala. A były kobry plujące. Np. czarna kobra plująca, to ona ma taki płyn, jakoś, ma te pęcherze takie i jej jak coś na przeszkodzie jest, to ona zapluje panu całą twarz, oślepi. Oślepiła oczy, nie widziało się, zapuchła całą twarz, na oczy nie mógł nic widzieć, gęba spuchła. To dali takiego człowieka do szpitala i karmili go mlekiem. Mleko w niego lali, aby tą truciznę, znaczy tego. I na oczy przykładali kompresy z mleka. Żeby wyciągnęło tą spuchliznę. Ale tak potrafiło, że trzy, cztery dni nie można było odzyskać wzorku, człowiek był ślepy. Jak zapluła ta kobra, jak zapluła. Bo to tak wysoko, puści do góry ten jad, ten płyn, to od razu całą twarz zapluje. No i tam byliśmy w tych barakach i tam przyjechał sierociniec, do tych baraków. Tam jak ja mówię, braliśmy jedzenie, prowiant, rozdawali nam, a tak to gotowaliśmy sobie sami, suchy ten prowiant gotowaliśmy sobie sami. I był jeden grupowy, który miał pod sobą 20 ludzi i on załatwiał wszystkie sprawy dla tej grupy. Jak trzeba było, czy do szpitala, czy jakieś inne papiery, dokumenty załatwić, to ten człowiek to wszystko załatwiał.

A w tym sierocińcu ilu było?

A w tym sierocińcu, mieszkał prawie, tam było chyba z 100 dzieci w sierocińcu.

Od ilu lat?

Nawet i niemowlęta. Jak ojciec i matka umierali, to brali. To organizacja, Czerwony Krzyż przeważnie, Ameryka, Anglia, zbierała te dzieci i do sierocińca, które były duże to chodziły do szkoły, tam była szkoła od 1 klasy powszechnej i później były gimnazja. Dla studentów, dla wyższych, dla wyższych, znaczy wyższe uczelnie byli. Byli profesorowie Polacy tam i uczyli w wyższych uczelniach, w gimnazjach uczyli. No i tego, ja w tym baraku długo nie byłam, w tym przejściowym, bo jak przyjechał sierociniec i ja zgłosiłam się do szycia, do sierocińca. Zabrali mnie i zabrali 25 innych, tam do sierocińca pracować. Czerwony Krzyż nam płacił za to.

Wystarczało?

Wystarczało i tam mieliśmy mieszkaliśmy też w barakach.

Ile płacili wtedy?

Płacili po 12 szylingów, mało.

Dziennie?

Na miesiąc.

Ile to w przeliczeniu na dolary jest ?

W przeliczeniu na dolary nie było to dużo

W tym czasie było to może dwa dolary może?

Mało, to obozowa płaca, dla czerwonego krzyża, Czerwony krzyż tym się zajmował, no to oni nam za tą pracę płacili, ale to tak było. Ja zapisałam się do pracy do sierocińca. I moje dzieci zabrali tam razem ze mną i już tam miały opiekę i przychodziły do mnie, na noc. Spały ze mną, a na dzień były w szkole. Uczyły się, byli polscy nauczyciele i oni uczyli w szkołach po polsku. I po polsku i po angielsku. I kaplica była zrobiona taka pod tym drzewem, tropikalnym, tam był braciszek, on jak tutaj nazywają monk. Nie był wyświęcony jeszcze na księdza.

Zakonnik

Zakonnik i on uczył dzieci religii i on pięknie śpiewał, on tak pięknie śpiewał, jak on podczas mszy świętej zaśpiewał w dżungli, to jego głos rozchodził się na cały sierociniec. A tam było sierot, może ze 2 tysiące.

Jak się nazywał?

Braciszek my go nazywali, inaczej nie, my nie wiedzieli jego nazwiska, tylko braciszek. Ale on był bardzo dobry, on się opiekował dziećmi, sierocińcem się opiekował. I odprawiał nabożeństwa dla nas, uczył dzieci religii i załatwiał wszystkie sprawy dla sierocińca, z władzami angielskimi, bo tam Anglia się tym wszystkim opiekowała. To było pod rządem angielskim. No i tam jak ja zapisałam się z dziećmi do sierocińca, zabrali mnie z dziećmi to sierocińca, tam miałam 25 pracownic. Ja byłam cała, ja rządziłam tym całym. Ta szwalnia to była nie moja, Czerwonego Krzyża, ale ja musiałam to wszystko. Szyliśmy ubrania dla wszystkich tam. I dla dorosłych i dla takich malutkich i dla niemowląt. Materiały przychodziły z Czerwonego Krzyża. Czerwony Krzyż przysyłał nici, igły, materiały takie, drelichy wie pan, takie khaki, koloru khaki. Pan wie co to jest i tego, maszyny do szycia. maszyny nie były elektryczne, maszyny były takie.

Ile pracowała Pani dziennie?

Ja pracowałam po 12 godzin. Tam dziennie, ale ja miałam już jedzenie gotowe, zaprowiantowana byłam w kuchni. Tam, gdzie dzieciom gotowali, kuchnia sierocińca, tam gotowali dla sierocińca i dla tych co pracowały.

Czy wszystkie kobiety tak pracowały, czy coś innego robiły też? Czy tylko szyły?

Jak ja szyłam, to miałam przydzielonych dla siebie 25 kobiet. Musiałam ich doglądać, musiałam wziąć przymiarki z każdej osoby, miarę wziąć. Musiałam pokroić, musiałam im pokazać, gdzie co i jak, aby to dobrze wyszło.

A co inni Polacy robili?

A inni Polacy, tam nie było mężczyzn, tam kobiety gotowały tylko. Była pralnia, kobiety prały dla sierocińca, to były kobiety co prały, były kobiety co gotowały w kuchni, też. A było coś ze dwóch mężczyzn, co tylko palili w tych kotłach, tam te kotły. To drzewo ciągal, z dżungli i

palili w kotłach. Tam nie było mężczyzn, bo kto był zdrowszy, to wszystko na wojnę, poszedł na front. A tam tylko były takie już niedołęgi. Co już ich wojsko nie chciało. Co ich wyrzucili.

Ale dali tych młodych, brali też do wojska, małoletnich.

Tak i tam byli studenci w tym wojsku i później przyszedł rozkaz, żeby 17 letnich chłopców, ze szkoły od książki, znaczy musieli porzucić wykształcenie i jechać do Palestyny, tam na Środkowy Wschód. Chłopcy jechali ... To było bardzo smutne, bo to młodzi chłopcy, to wszystko pojechało, wie pan zabrali to, wszystko do Palestyny i tam im, ich ćwiczyli w wojsku i ich posłali na front, wszystko poginęło. Tam nikt nie ocalał stamtąd, z tych młodych, 17 letnich chłopców. To wszystko wyginęło we Włoszech. Jak ich posłali na front. Przeciwiczyli ich trochę na Środkowym Wschodzie, nauczyli, jak obchodzić się z bronią i później posłali na front. To było bardzo smutne. Ja pamiętam jak ten braciszek miał przedmowę dla nich. Przemawiał mówi - Może przyjdzie taki czas, że już nie będziecie musieli iść i rzucać książki i wykształcenia, a iść na front i walczyć o wolność Polski, Każdy myślał, że walczy o wolność o Polski, a tej Polski jak nie było, tak jej nie ma do dzisiaj. No i dużo nas tam chorowało na malarię, bardzo dużo to tam było, było obozowe takie szpitale, był jeden taki doktor wojskowy, Żyd doktor Zaks, to on był takim całym zarządcą